

Իսկուհի Ավանեսյան

ԱՐՑԱԽԻ ԿԱՆԱՅՔ 1988 թ. ՀԱՅՈՑ ՀԱՄԱՂԳԱՅԻՆ ԶԱՐԹՈՆՔՈՒՄ

Ազգային ինքնուրույնություն, Հայ Առաքելական եկեղեցի, գոյապայքար, հանրապետություն, ազգային խորհուրդ, կառավարություն, ընդհատակյա կազմակերպություն, քարոզչական աշխատանք, պատվիրակություն, հանրահավաք

Հայ ժողովրդի բազմադարյա պատմության ընթացքում մշտապես կենսականորեն կարևորվել է կնոջ դերը, մանավանդ՝ ազգապահպանման գործում: Հավատարիմ մնալով մայր լինելու իր վեհ առաքելությանը, հայուհին միաժամանակ սերնդեսերունդ հանդես է եկել որպես ազգային ինքնության ակունք ու պահպան: Հինգերորդ դարի պատմիչ Ագաթանգեղոսի վկայությամբ նախաքրիստոնեական շրջանում հայ կնոջը վերաբերվել են որպես «մայր աղբյուր», «կենսատու սկիզբ», «շունչ և կյանք»: Քրիստոնեության ընդունելուց հետո դարձյալ ընդգծվել է հայ կնոջ դերը: Հայ Առաքելական եկեղեցին դասել է նրան սրբերի շարքը (Հռիփսիմե, Գայանե): Հայ կինը հայտնի է եղել նաև որպես խիզախ մարտիկ, որ ճակատագրական պահերին տղամարդկանց հետ միասին ու համահավասար հերոսաբար պաշտպանել է հող հայրենին: Նկարագրելով Վարդանանց պատերազմը՝ պատմիչ Եղիշեն գրում է. «Կանայք մոռացել էին թույլ սեռին իրենց պատկանելությունը և վերածվել էին քաջարի մարտիկների հոգևոր այդ պատերազմում»:

Այդպես էր նաև Արցախյան գոյապայքարի ժամանակ:

Արցախի գոյապայքարը սկիզբ է առել 1918-1920 թվականներին: Այդ շրջանում Լեռնային Ղարաբաղը դե յուրե մաս չի կազմել որևէ պետության, այդ թվում՝ Ադրբեջանի: Օսմանյան Թուրքիայի ճնշման տակ ստորագրված Բաթումի պայմանագրով նոր կազմավորված Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս էին մնացել բազմաթիվ հայաբնակ տարածքներ, այդ թվում և Արցախը: Դրանից օգտվեցին նորաստեղծ Ադրբեջանի իշխանությունները՝ Գարդմանքը, Արցախը, Ջանգեզուրը և Նախիջևանը հայտարարելով իրենց պետության մաս, սակայն տեղի հայ բնակչությունը դիմադրություն ցույց տվեց: Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը ընտրեց Ազգային խորհուրդ և կառավարություն:

1920 թվականին Հայաստանը և Ադրբեջանը դարձան խորհրդային հանրապետություններ: 1921 թ. հուլիսի 5-ին Ռուսաստանի բոլշևիկյան կուսակցության Կովկասյան բյուրոն գործելով Ստալինի անձնական ճնշման ներքո՝ վերանայեց նախորդ օրվա իր իսկ որոշումը և վճռեց Ղարաբաղը ենթարկել խորհրդային Ադրբեջանի իշխանությանը: 1923 թվականին Ադրբեջանի խորհրդային Սոցալիստական Հանրապետության կազմում ձևավորվեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը՝ այդ կերպ սառեցնելով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծումը: 1921 թ. հուլիսի 5-ին Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանին բռնակցվելուց ի վեր արցախահայությունը

հրապարակվել է Արզիկ Մխիթարյանի, Համլետ Գրիգորյանի և իր համատեղ հոդվածը՝ Արցախը Հայաստանին վերամիավորելու մասին: «1988 թվականին Արցախում ձեռնամուխ եղան կատարելու ընդահատակայինների առաջին հանձնարարությունը: Մայր բուհի նպատակն էր հնարավորին չափ դասախոսների ստորագրություններ հավաքել Արցախը Հայաստանին վերամիավորելու համար: 13 ստորագրություն հավաքվեց, որն այդ ժամանակ մեծ հաջողություն էր», - գրում է նա, նշելով, որ հանրագրի տակ իրենց ստորագրությունն էին դրել նաև դասախոսներ Արզիկ Մխիթարյանը, Ռոնա Բալայանը, Սեդա Ղազարյանը, Աննա Հարությունյանը, Ալվինա Բադալյանը և ինքը¹:

1988 թվականի փետրվարի սկզբներին Արցախից Մոսկվա մեկնեց ԼԴԽ-ի մտավորականության պատվիրակությունը՝ գրողների միության մարզային բաժանմունքի քարտուղար, բանաստեղծ Վարդան Հակոբյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էին նաև Ստեփանակերտի Մ. Գորկու անվան պետական դրամատիկական թատրոնի դերասանուհի Ժաննա Գալստյանը և Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Գոհարիկ Սարինյանը: Փետրվարի 10-ին պատվիրակության անդամներին ընդունեց ԽՄԿԿ Կենտկոմի ազգամիջյան հարաբերությունների բաժնի վարիչ Վ. Միխայլովը, որը հուսադրեց նրանց: Պատվիրակության անդամ Ժաննա Գալստյանը նշում է. «Մեր՝ մտավորականներիս, Մոսկվա կատարած առաքելությունը ես որակում եմ որպես ուժանակ մեծ պայթյունի համար, որ տեղի ունեցավ նրան հաջորդող տարիներին»²:

Այդ օրերին Ստեփանակերտում և մարզի շրջաններում տեղի էին ունենում խորհրդակցություններ և այլ հավաքներ, որոնց թեման Ղարաբաղյան հիմնախնդիրն էր: Փետրվարի 12-ին Հադրութի և Մարտունիի շրջկենտրոններում տեղի ունեցան այդ շրջանների բնակչության առաջին զանգվածային ցույցերը, որոնցում առաջ էր քաշվում մարզը Հայկական ԽՍՀ-ին վերամիավորելու պահանջը: Բաքվից եկած էմիսարները ճնշումներ էին գործադրում մարզի կուսակցական և պետական մարմինների աշխատակիցների վրա՝ նրանց պարտադրելով մարզի հայ բնակչությանը համոզել, որ հրաժարվեն այդ պահանջից:

Փետրվարի 13-ին մարդկանցով լեփ-լեցուն էր Ստեփանակերտի Լենինի անվան (ներկայիս՝ Վերածննդի) հրապարակը: Մարզկենտրոնում տեղի ունեցած առաջին հանրահավաքում ելույթ ունեցողների թվում էր նաև շարժման ակտիվիստ Արաքսյա Հայրապետյանը: Խոսելով Ադրբեջանի իշխանությունների հակահայ քաղաքականության մասին՝ նա կոչ արեց հասնել հարցի արդարացի լուծմանը, մարզը դուրս բերել Ադրբեջանի կազմից³:

Շարժման մասնակից Հասմիկ Միքայելյանը, որն այդ ժամանակ Ստեփանակերտի կուսքաղկոմի երկրորդ քարտուղարն էր, վկայում է. «Առաջին ցույցից հետո, որը

¹ Նույն տեղում, թիվ 2, 2008 թ. փետրվար:

² Հ. Աբրահամյան, Մարտնչող Արցախը 1917-2000, հատոր 9., 2007, էջ 35:

³ Տես ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 87, գ. 11, թ. 25:

ղեկավարների մեծ մասին հանկարծակիի բերեց, սկսվեց կրիտիկական վիճակից ելքի որոնումը: Ամբողջ օրը շշպռանքներ ու քարոզներ էին տեղում, իսկ ուշ երեկոյան Կևորկովի և այլ անձանց շուրթերից անսքող սպառնալիքներ լսվեցին՝ եթե վաղը հուզումները կրկնվեց, հետևանքները կանխատեսել անհնարին կլինի: Նույնիսկ ակնկալվում էր՝ հարյուր հազար «ֆանատիկներ» կարող են քաղաք ներխուժել (խոսքը վերաբերում է Ադրբեջանի կոմկուսի ԿԿ վարչական մարմինների բաժնի վարիչ Մ. Ասադովի սպառնալիքին, որ նա հնչեցրել է կուսմարզկոմի բյուրոյի փետրվարի 11-ի լույս 12-ի գիշերը կայացած նիստում. – Ի.Ա.): Գիշերը քաղկոմ կանչեցինք շուրջ 750 հոգու՝ գլխավոր տնօրեններից մինչև տնային կոմիտեների նախագահները: Մյուսների թվում ես ինքս էլ բնակարանից բնակարան էի գնում: Իսկ առավոտյան մոտավորապես ժամը 4-ին ձեռ ու ոտից ընկած, բեզարած, նյարդայնացած, մենք կոլեկտիվ հեռագիր տվեցինք Մոսկվա այն մասին, որ Ստեփանակերտին քաղաքական սպանդ է սպառնում: Այդ խառնաշփոթ գիշերը միայն խթանեց լարվածությունը: Կոնֆլիկտի սեղմված զսպանակը սկսել էր սրընթաց կերպով շտկվել¹:

Փետրվարի 14-ին Ստեփանակերտ տեղափոխվեց 12 միավոր տանկային շարասյուն: Հաջորդ երկու-երեք օրերին ավելի մեծ թվով զինվորներ հայտնվեցին քաղաքում: Չնայած նրան, որ քաղաքի փողոցները լեփ-լեցուն էին խորհրդային զորքերով՝ Ստեփանակերտ էր եկել մարզի բնակչության զգալի մասը: Բազմահազարանոց քաղաքը հավաքվել էր կենտրոնական հրապարակում, եկել էին նույնիսկ մանկամարդ կանայք փոքրիկ երեխաների հետ:

Այդ օրերին արդեն իսկ մեծ թիվ էին կազմում շարժման ակտիվիստ կանայք, որոնց թվում էր նաև Վալյա Մեհրաբյանը: Առաջին օրերից նա մասնակցում էր ստորագրահավաքներին, թռուցիկներ տարածում, շրջաններից պատգամավորների ներկայությունն ապահովելու համար կազմակերպչական աշխատանքներ կատարում, ատկիվորեն մասնակցում հանրահավաքներին: Հետագայում պարետային ժամի պատրվակի տակ, երբ Ադրբեջանի իշխանավորները փորձում էին ԼՂԻՄ-ի ներքին գործերի բաժնի զեմքերը բռնագրավել, արցախցի 30 կանանց, այդ թվում նաև Վալյա Մեհրաբյանի համառ դիմադրության արդյունքում զենքի բռնագրավման ծրագիրը ձախողվեց²:

Փետրվարի 14-ին և 15-ին Ստեփանակերտում շարունակվում էին հանրահավաքները, ցուցարարները կենտրոնական հրապարակում «վրաններ էին սարքել, խարույկներ էին վառում, գյուղերից փայտ, հաց, մթերք բերում»: Հանրահավաքի մասնակիցների թիվը հասնում էր 50-60 հազարի³:

Փետրվարի 19-20-ի հանրահավաքներում և ժողովրդական պատգամավորների շրջանային խորհուրդների նստաշրջաններում պահանջվում էր հրավիրել մարդ-խորհրդի արտահերթ նստաշրջան և որոշում ընդունել Լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանի կազմից դուրս բերելու և Հայաստանի հետ վերամիավորելու մասին:

¹ «Շարժում 88», թիվ 2, փետրվարի 20, 2008:

² Տես «Մարտիկ», թիվ 10, 2001 թ., էջ 4:

³ Տես Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991, էջ 84-85:

Նստաշրջանին մասնակցելու համար փետրվարի 20-ի առավոտյան Ստեփանակերտ էին ժամանում մարզխորհրդի պատգամավորները՝ չնայած Ադրբեջանի ԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Զ. Բագիրովի հրահանգով ամենուրեք խոչընդոտներ էին ստեղծվում, որպեսզի պատգամավորները շրջաններից չկարողանան հասնել մարզկենտրոն: Այնուամենայնիվ, նույն օրը ժամը 11-ին Ստեփանակերտում հրավիրվում է մարզխորհրդի գործկոմի նիստ, որին մասնակցում էին նաև Արաքսյա Տոնոյանը (մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ) և Ռինա Խաչիյանը (մարզգործկոմի քատրուղար): Քննարկվեցին մի քանի հարցեր, որոնցից էին.

1. ԼՂԻՄ ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի արտահերթ նստաշրջան հրավիրելու մասին.

2. ԼՂԻՄ փողոցներում, հրապարակներում, զբոսայգիներում և պուրակներում ժողովների, հանրահավաքների, փողոցային երթերի, ցույցերի և այլ միջոցառումների անցկացման կարգի մասին:

Ելույթ ունեցավ նաև Արաքսյա Տոնոյանը՝ առաջարկելով ընդառաջել պատգամավորների պահանջին և նույն այդ օրը հրավիրել մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջան: Սակայն գործկոմի արձանագրության մեջ ձևակերպվել է հետևյալ ձևով.

«1. Հետաձգել արտահերթ նստաշրջան հրավիրելու մասին հարցի քննարկումը, 2. Հանձնարարել նախագահին՝ մանդատային հանձնաժողովի հետ համատեղ ստուգել նստաշրջան պահանջած պատգամավորների լիազորությունների և տվյալների արժանահավատությունը»¹:

Այնուամենայնիվ, շարունակվում էին աշխատանքները նույն օրը մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջան հրավիրելու ուղղությամբ: Փետրվարի 20-ին, ժամը 16-ին տեղի ունեցավ Ստեփանակերտի ժողովրդական պատգամավորների 20-րդ գումարման քաղաքային խորհրդի 4-րդ արտահերթ նստաշրջանը: Քննարկվեց «Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու մասին աշխատավորության պահանջի կապակցությամբ Ստեփանակերտ քաղաքում ստեղծված իրավիճակի մասին» հարցը: Ելույթ ունեցավ 11 ժողպատգամավոր, այդ թվում՝ Սեփանակերտի Մ. Գորկու անվան պետական դրամատիկական թատրոնի դերասանուհի, ժողովրդական արտիստ Մարգո Բալասանյանը, մարզի մշակույթի բնագավառի արհմիության կոմիտեի նախագահ Լաուրա Ղարամյանը, Ստեփանակերտի կոնդենսատորների գործարանի բանվորուհի Իրինա Գևորգյանը, Ստեփանակերտի կուսբաղկոմի քարտուղար Հասմիկ Միքայելյանը և ուրիշներ²:

Մարգո Բալասանյանն իր ելույթում խոսեց հայկական թատրոնի մասին, հատկապես Ստեփանակերտի Մ. Գորկու անվան պետական դրամատիկական թատրոնի կատարած աշխատանքների մասին: «Աշխատանքի բնույթով ես հաճախակի եմ լինում Ղարաբաղի ամենածայրամասային բնակավայրերում և իրազեկ եմ այն տխուր փաստին, որ սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակի

¹ Հ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 36:

² Տես ԼՂՀ ՊԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 186, ք. 7:

հետևանքով մեր լեռնային գյուղերը դատարկվում են: Դա այն պատճառներից մեկն է, որը արցախցիներին ստիպում է իրենց երկրամասը վերամիավորել Հայկական Հանրապետության հետ: Ղարաբաղից հեռացած հայերին փոխարինելու են գալիս ադրբեջանցիները, որոնց թիվը գնալով ավելի է շատանում: Հարգելի պատգամավորներ, մեր թատրոնի կոլեկտիվն ինձ հանձնարարել է հայտնել իրենց ցանկությունը՝ Լեռնային Ղարաբաղը վերամիավորելու Հայաստանի հետ»,– իր ելույթում կարևորեց Ս. Բալասանյանը¹:

Լաուրա Ղարամյանը խոսեց 1920-ական թվականների սկզբին կատարված պատմական կոպիտ սխալի մասին և որպես պատգամավոր պահանջեց այդ սխալն ուղղել, որը մարզի ամբողջ բնակչության ցանկությունն է: «Մեր մարզը զրկված է բազմաթիվ հնարավորություններից, նույնիսկ չունենք հրատարակելու իրավունք, չունենք հայերեն լեզվով կնիք, մշակույթի պալատ, անչափ թույլ է մարզի կուլտուր-լուսավորչական հիմնարկների նյութական բազան: Մեր բարձրացրած հարցում ազգայնական ոչ մի միտում չկա: Ես լիովին հավատում եմ, որ այն կվճռվի դրականորեն», իր ելույթում նշեց Լ. Ղարամյանը:²

Համաձայն Իրինա Գրիգորյանի ելույթի՝ հայ ժողովրդի ձգտումը բխում է ժողովրդավարության և հրապարակայնության պահանջներից, որը խորթ է ադրբեջանցիներին: «Մենք արդարացիորեն պահանջում և պայքարում ենք լինել մեր ժողովրդի հետ: Ես մայր եմ, իմ ցանկությունն է, որպեսզի զավակներս չնոռանան մայրենի լեզուն, հնարավորություն ունենան դիտել հայկական հեռուստացույց, լսել հայերեն ռադիոհաղորդումներ, ուսումնասիրել հայ ժողովրդի պատմությունը, տեր կանգնել մեր պապական գերեզմաններին, պահպանել մեր երկրամասի ճարտարապետական հուշարձանները: Ես պահանջում եմ Ղարաբաղը վերամիավորել մայր Հայաստանին»,– կարևորեց Ի. Մարտիրոսյանը³: Իր ելույթում Հասմիկ Միքայելյանը պաշտպանեց հիշյալ առաջարկությունները՝ Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանին վերամիավորելու անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Ստեփանակերտի 20-րդ գումարման քաղխորհրդի չորրորդ արտահերթ նստաշրջանն ընդունեց որոշում, որտեղ մասնավորապես ասվում է.

«Արտահայտելով աշխատավորության կամքը, քաղխորհրդի նստաշրջանը պաշտպանում է նրա պահանջները Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու վերաբերյալ: Այդ հարցի դրական լուծումը բխում է լեռնային ազգային քաղաքականությունից և մարզի աշխատավորության շահերից: Նստաշրջանը գտնում է, որ Հայաստանի հետ ԼՂԻՄ-ի միավորումը բխում է մարզի հայ բնակչության արմատական շահերից, նրա մշակութային և հոգևոր պահանջների բավարարումից:

Խնդրել ԼՂԻՄ մարզգործկոմի՞ն ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի նստաշրջանում քննարկել տվյալ հարցը.

¹ ԼՂՀ ՊԱ Ֆ1, ց. 2., գ. 186, թ. 22-23:

² ԼՂՀ ՊԱ, Ֆ.1, ց. 2, գ. 186, թ. 7:

³ Նույն տեղում, թ. 8:

խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ, Հայկական ԽՍՀ գերագույն խորհուրդների նախագահություններին և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահությանը՝ քննարկել և դրականորեն լուծել լեռնային Ղարաբաղն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու մասին հարցը»¹:

Ընդունված որոշումն անմիջապես հանձնվում է մարզկոմ և մարզխորհրդի գործկոմ:

1988-ի փետրվարի 20-ի օրվա վերջին ցուցարարները շրջապատել էին ԼՂԻՄ մարզխորհրդի շենքը՝ պահանջելով հրավիրել մազխորհրդի նստաշրջան:

1988 թ. փետրվարի 20-ի երեկոյան ժամը 20 անց 20 րոպեին նստաշրջանն սկսեց աշխատանքները: 150 պատգամավորից ներկա էր 111-ը, բացակա՝ 39-ը: Բաքվի պահանջով մարզխորհրդի ադրբեջանցի պատգամավորները, որոնք թվով 26-էին, հրաժարվել էին մասնակցել²:

Նստաշրջանում փոքր թիվ չէին կազմում նաև կին պատգամավորները, որոնք նույնպես հանդես եկան ելույթներով՝ պահանջելով կատարել արցախցիների կամքը: Ելույթ ունեցան 27 կին պատգամավորներ, այդ թվում՝ Արմիդա Գաբրիելյանը (թիվ 5 ընտրատարածք), Սուրայա Գրիգորյանը (թիվ 2 ընտրատարածք), Ռաիսա Գրիգորյանը (թիվ 115 ընտրատարածք), Ռիտա Մնացականյանը (թիվ 130 ընտրատարածք), Գոհար Գրիգորյանը (թիվ 4 ընտրատարածք), Ժաննա Մելքունյանը (թիվ 92 ընտրատարածք), Լիդիա Սարգսյանը (թիվ 21 ընտրատարածք), Էսմիդա Առաքելյանը (թիվ 84 ընտրատարածք), Լիդա Պետրոսյանը (թիվ 101 ընտրատարածք), Անժելա Հակոբյանը (թիվ 60 ընտրատարածք), Նարինե Ավանեսյանը (թիվ 7 ընտրատարածք), Լուսիկ Հակոբյանը (թիվ 82 ընտրատարածք), Ժաննա Մովսիսյանը (թիվ 42 ընտրատարածք), Ռիտա Նալբանդյանը (թիվ 41 ընտրատարածք), Լաուրա Համբարձումյանը (թիվ 128 ընտրատարածք), Ասյա Ղազարյանը (թիվ 58 ընտրատարածք), Անալյա Հակոբյանը (թիվ 73 ընտրատարածք), Անիկ Սուքիասյանը (թիվ 96 ընտրատարածք), Անալյա Աբրահամյանը (թիվ 104 ընտրատարածք), Ժուլիետա Լալայանը (թիվ 102 ընտրատարածք), Ռազմելա Անանյանը (թիվ 100 ընտրատարածք), Լենա Ղահրամանյանը (թիվ 91 ընտրատարածք), Ալվարդ Սարդարյանը (թիվ 87 ընտրատարածք), Նվարդ Պետրոսյանը (թիվ 67 ընտրատարածք), Թամարա Գալստյանը (թիվ 72 ընտրատարածք), Սիլվա Արզումանյանը (թիվ 110 ընտրատարածք), Զինա Բաբայանը (թիվ 108 ընտրատարածք):

Ընտրողների և իրենց անունից նրանք պահանջում էին ԼՂԻՄ-ը վերամիավորել Հայկական ԽՍՀ-ին³:

Արտահերթ նստաշրջանն ընդունեց որոշում, որտեղ մասնավորապես ասվում է. «Ընդառաջելով ԼՂԻՄ աշխատավորների ցանկություններին՝ խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին ու Հայկական ԽՍՀ ԳԽ-ին խորն ընթռնման զգացում

¹ Նույն տեղում, թ. 18:

² Տե՛ս Պատմական նստաշրջան, փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Ստեփանակերտ, 2008, էջ 23-107:

³ Նույն տեղում, էջ 23-107:

դրսևորել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իղծերի նկատմամբ և լուծել ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու հարցը, միաժամանակ միջնորդել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի առջև՝ ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծման համար»¹:

Սակայն ԽՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոն փետրվարի 21-ին ընդունեց որոշում, որում ղարաբաղյան հարցը որակեց «մի խումբ ծայրահեղականների ու ազգայնամուլների սադրանք», ինչին հաջորդեցին հանրահավաքները և գործադուլները Ստեփանակերտում և Երևանում: Հայաստանում շարժման գլուխ անցավ 1988 թ. փետրվարի 22-ին ձևավորված «Ղարաբաղ» կոմիտեն, որի հիմնական խնդիրն էր ուղքի հանել ժողովրդին՝ արցախահայության պահանջին սատար կանգնելու:

1988թ. փետրվարի 27-29-ին Ադրբեջանի Սումգայիթ քաղաքում կազմակերպված հայկական ջարդերը ժողովրդական ցասումը հասցրին բարձրակետին: Որոշվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեի նման հասարակական-քաղաքական կառույց ստեղծել նաև Արցախում: Մարտի 1-ի ուշ երեկոյան՝ Ստեփանակերտի կենտրոնական հրապարակում տեղի ունեցած հանրահավաքում ընտրվեցին նախատեսված կազմակերպության անդամները՝ թվով 66 հոգի, որոնք իրենց հերթին՝ հանրահավաքից անմիջապես հետո տեղի ունեցած նիստում ընտրեցին խորհուրդ՝ բաղկացած 11 հոգուց: Կառույցն անվանվեց «Կռունկ» հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն կամ կոմիտե, որը կոչված էր ղեկավարելու շարժումը: «Կռունկ»-ի խորհրդի անդամ է ընտրվում նաև շարժման ակտիվ մասնակից, դերասանուհի Ժաննա Գալստյանը՝ ստանձնելով հանրահավաքների կազմակերպման հանձնաժողովի նախագահի պարտականությունները²: «Կռունկ»-ի գործունեությունն արգելվեց մարտի 24-ին, ուստի այն ընդհատակ անցավ՝ միավորվելով «Տնօրենների խորհուրդ» կազմակերպությանը և գործելով նրա անվան տակ:

Մարտի 8-ին Ստեփանակերտի հուշահամալիրում կազմակերպվեց հանրահավաք՝ նվիրված Սումգայիթի ցեղասպանության զոհերի հիշատակին: Հանրահավաքում ելույթ ունեցողները դատապարտեցին Սումգայիթի ոճրագործությունը: Ելույթ ունեցան նաև Ժաննա Գալստյանը, Ռոզա Սարգսյանը (ուսուցչուհի), Արզիկ Մխիթարյանը (Ստեփանակերտի պետական մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս), Ռիմա Քոչարյանը (ջուլիակուհի)³:

Հանրահավաքի հաջորդ օրը՝ մարտի 9-ին, նոր պատվիրակություն մեկնեց Մոսկվա՝ Ղարմետաքսկոմիտեի կուսկոմիտեի քարտուղար Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էին նաև կուսմարզկոմի բյուրոյի անդամ, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր ջուլիակուհի Սաիդա Օրբելյանը, ջուլիակուհի, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Քնարիկ Առաքելյանը, մարզխորհրդի պատգամավոր բանվորուհի Տատյանա Սոբոլևան:

¹ Նույն տեղում:

² Տե՛ս Հ. Աբրահամյան, Արցախյան գոյամարտ, Երևան, 1991, էջ 159:

³ Տե՛ս Ս. Խաչատրյան, Վաստակված պատիվ, Ստեփանակերտ, 2002, էջ 248:

Պատվիրակությանը, որն իր հետ տարել էր ստորագրությունների նոր կապոց և բազմաթիվ բողոք-մամակներ, չհաջողվեց հանդիպում ունենալ Մ. Գորբաչովի հետ: Այս անգամ ևս չարդարացվեցին Մոսկվա մեկնած հերթական պատվիրակության հույսերը: Կենտրոնը բացահայտորեն մերժում էր հայ ժողովրդի բարձրացրած Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի արդարացի լուծման պահանջը:

Արդեն 1988 թ. մարտի վերջերին շարժումը համընդհանուր բնույթ էր ստացել: Առաջ մղելով Արցախի հիմնախնդիրը՝ շարժման մասնակիցները վերադաս մարմիններից պահանջում էին այն լուծել ժողովրդավարական պահանջներին համապատասխան և հույս ունեին, թե Մոսկվան կընդառաջի իրենց խնդրանքին: Այդ հույսով էլ 1988 թ. մայիսի սկզբներին Մոսկվա մեկնեց ևս մի պատվիրակություն՝ Ստեփանակերտի պետական մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Համլետ Գրիգորյանի գլխավորությամբ: Պատվիրակության կազմում էր նաև նույն ինստիտուտի դասախոս Արզիկ Մխիթարյանը: Պատվիրակությունը մի շարք հանդիպումներ ունեցավ, սակայն չհասնելով որևէ շոշափելի արդյունքի՝ մայիսի 24-ին վերադարձավ¹:

Հաջորդ օրը պատվիրակությունը մասնակցեց Երևանի Թատերական հրապարակում կայացած բազմահազարանոց հանրահավաքին: Ելույթ ունենալով՝ Արզիկ Մխիթարյանը պատմեց Մոսկվայում պատվիրակության ունեցած հանդիպումների մասին: Հանրահավաքում ելույթ ունեցավ նաև Արցախից ժամանած ժամնա Գալստյանը՝ հանգամանորեն ներկայացնելով մարզում տիրող իրավիճակը, Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի պլենումում Ե. Լիզաչովի ելույթի բացասական հետևանքները, տեղի ունեցող գործադուլը, արցախահայության վճռականությունը, Ստեփանակերտ բերված մեծաթիվ զինվորականների սանձարձակ գործողությունները: Եվ այդ ամենը,– խոսքի ավարտին ասաց նա,– Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը ստիպում է դիմել ծայրահեղ քայլի՝ գործադուլի, որը, ինչպես պարզվում է, չի անհանգստացնում կենտրոնական իշխանություններին²:

Պայքարը շարունակվում էր: Մայրաքաղաքի կենտրոնական հրապարակը օղակված էր ԽՍՀՄ ներքին գործերի կողմից, սակայն դա չէր հուսահատեցնում ցուցարարներին. հանրահավաքները շարունակվում էին «Կուլցելոյ» կոչվող (ներկայումս՝ Ազատություն) հրապարակում: Հանրահավաքներից մեկում, որը տեղի ունեցավ 1988-ի հունիսի 1-ին, ելույթ ունեցան նաև Մարգո Բալասանյանը, ժամնա Գալստյանը և Տամարա Շվեդովան (հաշվապահ): «Մեր ծայնը, որն արձագանք է գտել ամբողջ աշխարհում, չգիտեմ ինչու այդպես ուշ է հասնում մեր մայրաքաղաք Մոսկվային: Բայց եկեք չհուսահատվենք. մեր սրտում պահած երկար տարիների իղձը այսօր պոռթկացել է վարար գետի պես և անպայման կստանա իր լուծումը»,– ելույթում ասաց Մարգո Բալասանյանը: «Մեզ համար հստակ է, որ մենք այլևս ոչ մի վայրկյան չենք կարող մնալ Ադրբեջանի կազմում: Անջատում, անջատում և միայն անջատում»,– իր ելույթում շեշտեց ժամնա Գալստյանը: Տամարա Շվեդովայի

¹ Տե՛ս Վ. Բաղդյան, Տեսադաշտ, 1988-1994, էջ 20:

² «Հայրենյաց պաշտպան», թիվ 78, ապրիլ, 2008 թ.:

տղամարդկանց կողքին հերոսաբար կանգնած էին նաև հայ կանայք, որոնք անգնահատելի դեր ունեցան 20-րդ դարի հայոց ազատամարտում:

Իսկուհի Ավանեսյան, Արցախի կանայք 1988 թ. հայոց համազգային զարթոնքում – 1988 թ.

Ղարաբաղյան շարժման ժամանակ Արցախի կանայք իրենց դրսևորել են ոչ միայն որպես պայքարի գաղափարախոսներ և նրա կրողներ, այլև որպես հայրենիքի պաշտպաններ:

Դեռևս 1985-1987 թթ. շարժման նախապատրաստական շրջանում անց է կացվել լայն բացատրական աշխատանք, ապա սկսվել է բողոք-նամակների հոսքը Մոսկվա՝ խորհրդային իշխանությանը, իսկ 1988 թ. փետրվարին տեղի են ունեցնում առաջին բազմամարդ միտինգները, ցույցերը և երթերը: Զանգվածային այդ միջոցառումների կազմակերպման և իրականացման գործում կարևոր է եղել նաև կանանց դերը:

Искуи Аванесян, Женщины Арцаха в армянском национальном движении 1988 года – 1988 .

1985-1987

1988 .

Iskuhi Avanesyan, Artsakh women during the Armenian national awakening in 1988 – During the Karabakh movement, which started in 1988, the Armenian woman was not only a struggle ideologist, organizer, and a public and political figure, but also the defender of the Motherland.

At the preparatory phase of the movement, throughout 1985 and 1987, considerable explanatory work was being done for the ethnic Armenian community of NKAO, which formed the vast majority of the region. Then the flow of the petitions to the Supreme Council in Moscow followed. And later, in February 1988, the first mass demonstrations and meetings took place. The role of women was of utmost importance in the organization and holding of those mass demonstrations.

Իսկուհի Ավանեսյան – Արցախի պետական համալսարանի պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

